

Etnik Çatışma Sonrası Çatışmayı Dönüştürme Safhasında Rehabilitasyon ve Teorik Çerçeve

Yusuf ÇINAR^{1, a, ✉}

¹ Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Batman, Türkiye

^aORCID: 0000-0002-8617-0267

✉ Sorumlu Yazar: yusuf.cinar@batman.edu.tr

Geliş tarihi: 26/03/2024

Kabul tarihi: 03/05/2024

Özet: Bu çalışma, çatışma yönetimi disiplininin gelişimini ve çatışmaların yapısal ile kök sebeplerini ele alarak, çatışma yönetimi süreçlerinde rehabilitasyonun etkilerini incelemektedir. Çatışma, genellikle toplumsal, ekonomik, ve kültürel faktörlerle tetiklenir ve bu faktörler, çatışmanın şiddetini ve süresini belirleyici olabilir. Çalışma, çatışmaların sadece yıkıcı değil, aynı zamanda yapıcı potansiyele sahip olduğunu ve rehabilitasyon süreçlerinin, çatışmaların kök sebeplerini ele alarak toplumların dönüşümüne nasıl katkıda bulunduğunu tartışır. Bu süreçler, çatışma sonrası toplumların yeniden yapılandırılmasını, adaletin sağlanmasını ve barışın sürdürülmesini hedefler. Özellikle rehabilitasyon, bireylerin ve devletlerin dönüşümünü destekleyerek, sürdürülebilir barış ve sosyal adaletin temellerini atar. Çalışma, çatışma yönetimi disiplininin interdisipliner doğasını ve uluslararası ilişkiler teorisi ile olan ilişkisini de gözden geçirerek çatışma çözümleri ve dönüşüm süreçlerinin teorik ve pratik boyutlarına dikkat çekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Çatışma, Etnik çatışma, Rehabilitasyon, şiddet.

Rehabilitation and Theoretical Framework in the Conflict Transformation Phase after Ethnic Conflict

Abstract: This study examines the development of the discipline of conflict management, the structural and root causes of conflict, and the impact of rehabilitation in conflict management processes. Conflict is often triggered by social, economic, and cultural factors, and these factors can determine the severity and duration of conflict. The study discusses how conflicts are not only destructive but also have constructive potential and how rehabilitation processes contribute to the transformation of societies by addressing the root causes of conflict. These processes aim to rebuild post-conflict societies, achieve justice, and sustain peace. Rehabilitation, in particular, supports the transformation of individuals and states, laying the foundations for sustainable peace and social justice. The study also reviews the interdisciplinary nature of the conflict management discipline and its relationship with international relations theory, drawing attention to the theoretical and practical dimensions of conflict resolution and transformation processes.

Keywords: Conflict, Ethnic conflict, Rehabilitation, Violence.

1. Giriş

Çatışma, genellikle şiddet ve olumsuzluklarla ilişkilendirilse de yapıcı sonuçlar doğurabilme potansiyeline sahiptir. İlginç bir şekilde, bu tür çatışmalar genellikle daha az şiddet içerir ve sosyo-politik olarak yönetilmesi daha mümkündür. Çatışmaların tetikleyicileri ülkeden ülkeye büyük farklılıklar gösterirken; bazen devletlerarası güç mücadelelerinden kaynaklanır (Sarı, 2015, s. 829). Ayrıca çatışmalar, kimlik arayışındaki halkların ve sosyal adaletsizliklerin bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Aynı zamanda siyasi sistemlerin sosyal boyutunun ihmal edilmesi de çoğu zaman çatışmalara yol açar.

İç savaşlar gibi çatışma türleri, taklit edilen veya model alınan şiddeti üretmek için gerekli tüm unsurları barındırabilir. Resmi himaye, açıkça övme ve öldürenin ödüllendirilmesi gibi nedenler çatışmaların ortaya çıkmasında etkili olabilir (Archer ve Gartner, 1996, s. 241). Çatışmalar sona ermiş gibi görünse de, çatışma sonrası toplumu yeniden etkileyebilecek miraslar bırakabilir.

Çatışmayı dönüştürme safhasında rehabilitasyon, çatışmanın yapısal ve kök sebeplerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını önlemede önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda, rehabilitasyon, çatışma yönetimi disiplini içinde çatışmanın dönüştürülmesi açısından kritik bir aşamadır. Rehabilitasyonun toplumun dönüşümü üzerine odaklanan birinci boyutu ve adil bir güç dağılımı ile yönetilmesi gereken devletin dönüşümünü içeren ikinci boyutu vardır. Rehabilitasyon süreci, birey ve devletin karşılıklı etkileşimiyle gerçekleşen bir dönüşüm sürecidir.

Bu süreçte, bireysel ve toplumsal saldırganlık anlayışları farklı teorik perspektiflerle ele alınmaktadır. Freud, bireyin doğuştan saldırgan olduğunu savunurken, Machiavelli insanların ya gönlünün alınması gerektiğini ya da ezilmesi gerektiğini öne sürer. Zira ona göre insanlar küçük zararlardan intikam alırken, büyük zararlar karşısında çaresiz kalabilirler. Kenneth Waltz ise insanın günahkâr ve hırslı doğasını savaşların temel nedeni olarak görür. Ancak, bu çalışmada saldırganlığın genetik veya içgüdüsel olmadığı; bireyi şiddete yönelten sebeplerin var olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle, ıslah yerine rehabilitasyon tercih edilmektedir; şiddetin veya saldırganlığın bir hastalık olmadığı, belirli sebepler neticesinde ortaya çıktığı için rehabilitasyonun, çatışma nedenlerinin ortadan kaldırılması ve tarafların diyalog çerçevesinde bir arada yaşamasını sağlayabilecek anlamsal derinliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır (Archer ve Gartner, 1996, s. 248).

Hobbes, doğal durumdan sivil duruma geçişin, toplumların içinde yaşadığı barışçıl koşulları ve dağıtıcı adaleti mümkün kılan bir süreç olduğunu belirtir. İç savaşlar, sosyal uzlaşma eksikliğini ve üst otoritenin olmamasını gösteren doğal durumlar olarak tanımlanabilir. "doğal durum"da adalet, tüm tarafları kapsamamaktadır ve bu nedenle bütüncül değildir. Çatışmanın dönüştürülmesi, sivil durumun inşası anlamına gelirken, sivil durum koşullarında üst otorite tarafından dağıtıcı adaletin tesis edilmesi gerekmektedir (Akay, 1996, s. 430).

Çatışmayı dönüştürme safhasında rehabilitasyon, tekrar edebilecek büyük çatışmaların önüne geçmek ve tarafların ihtiyaçlarını kolaylaştırarak tavır ve tutumlarını değiştirmeyi amaçlar (Bar-Tal ve Bennink, 2004, s. 20-21). Rehabilitasyon; çatışmayı önlemek, barış inşası ve barışı koruma gibi çatışma yönetiminin birçok safhası ile örtüşmektedir. P. Terrence Hopman'ın belirttiği gibi, rehabilitasyon kavramı, sorunların iyileşmesi olarak tanımlanabilir ve Avrupa Birliği'nin çatışma yönetimi konusunda başarılı bir örnek uygulaması olarak Soğuk Savaş Sonrası Balkanlar'daki yapılanması gösterilebilir (Gazdag, 2006, s. 75).

Bu çalışmada, çatışma yönetimi disiplininin ortaya çıkış süreci, çatışmanın yapısal ve kök sebepleri ile birlikte ele alınacak ve rehabilitasyon sürecinin araçları ve etkileri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda çalışma, çatışma yönetimi disiplininin evrimsel sürecini ve çatışmaların yapısal ve kök nedenlerini irdeleyerek, çatışmayı dönüştürme safhasında rehabilitasyonun nasıl bir etki yarattığını analiz etmektedir. Rehabilitasyonun çatışmayı nasıl önlediği, barışın nasıl inşa edildiği ve korunduğu, çatışma yönetimi disiplini içindeki diğer safhalarla nasıl örtüştüğü sorularına yanıt aramaktadır.

2. Çatışma Yönetimi Disiplininin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi: Uluslararası İlişkiler Teorisi ile İlişkisi

Toplumlar, örgütsel yapılar içinde hareket ederler ve bu yapılar, çatışmaların var oluş biçimlerini şekillendirir. Bu yapılar, ister aile isterse fabrika olsun, kişilerarası ilişkiler bütünüdür ve bütüncül bir bakış açısıyla, bireyin yaşadığı çevreden duyduğu hoşnutsuzlukla çatışmalar başlar (Atiker, 2006, s. 1). Çatışmanın sebepleri arasında güç kontrolü ve ekonomik çıkarlar kadar, değer ve kimlik krizlerinin yarattığı çatışmalar da büyük önem taşır (Jeong, 2008, s. 5). Swanström ve Weissmann, çatışmanın şiddet (davranış) veya düşmanlık (tutum) bakımından tanımlanmaması gerektiğini belirtirken; Mitchell, çatışmanın yapısal olarak tutumlar, davranışlar ve durumlar olmak üzere üç ana bölümden oluştuğunu ifade eder. Bu üçlü yapı, askerî ve siyasi çatışmaların çözümlenmesinde kullanılmış ve çatışmanın sınırlarını belirlemiştir (Swanström ve Weissmann, 2005, s. 7-8).

Çatışma aynı zamanda, bir kişi ya da grubun diğer bir kişi ya da grubun hedeflerine ulaşmasını engellemek amacıyla kasten planlanmış hareketler ve davranışlar olarak da tanımlanabilir (Atiker, 2006, s. 2). UNESCO'ya göre çatışma, insan belleğinde başlar ve barış da yine insan belleğinde inşa edilir. UNESCO'nun vurguladığı gibi çatışma bireyden kaynaklanmakta ve dolayısıyla önlenemez ya da önlenemez olabilir.

Çatışma, Burton'a göre, mevcut düzene başkaldırı olarak tanımlanabilir. Uluslararası ilişkilerde, devletler arası çatışmaların önlenmesi amacıyla Milletler Cemiyeti gibi kurumsal adımlar atılmıştır. Ancak, devletlerin yayımları politikaları Milletler Cemiyeti'nin yaptırım gücünün sınırlılıkları nedeniyle önlenememiştir. Etnik sorunlar, uluslararası güvenliği tehdit eden yeni dünya savaşlarının kapısını aralamıştır. BM, İkinci Dünya Savaşı sonrasında etnik sorunları azınlık hakları bağlamında değil, insan hakları çerçevesinde ele almış ve böylece etnik sorunların diğer devletler tarafından kısıktırılmasının önüne geçilmesine çalışılmıştır (TBMM, t.y.; Kurubaş, 2006, s. 53).

Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü 1959 yılında kurulmuş ve çatışma çözümleri, diplomatik diyalog ve uzlaşma gibi konulara odaklanmıştır (PRIO, t.y.). 1960 öncesinde çatışma kavramı ekonomik ihtilafları çözüme bağlamında değerlendirilirken, 1960'lardan sonra çatışma analizi ve çözümünü üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları tarafından kurumsallaştırılmıştır. Quincy Wright, savaşı "farklı ancak benzer birimler arasında şiddet içeren bir temas" olarak tanımlayarak, savaşın çatışmanın bir türü olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur (Bayır ve Sarı, 2015, s. 306). ABD, 1964 yılında Toplum İlişkileri Servisi'ni kurarak uluslararası politikadaki gelişmelerin çatışma yönetimini bir ihtiyaç haline getirdiğini ve çatışma yönetiminin bir disiplin haline gelmesine yardımcı olduğunu göstermiştir.

Realist bakış açısı, çatışmaların insan ilişkilerinde kaçınılmaz bir parça olduğunu ve asla sona ermeyeceğini öne sürer (Avruch, 2009, s. 247-250). Hobbes, anlaşmaların kılıç olmaksızın yalnızca sözcüklerden ibaret olduğunu ifade ederek, şiddeti bir zorunluluk olarak merkeze koyar (Arendt, 1996, s. 8). Bu perspektife göre, çatışmanın dönüştürülmesi neredeyse imkânsızdır; çünkü silahlı mücadeleyi kazanan taraf zaten düzeni kurma ve sürdürme gücünü ele geçirir. Tarihsel olarak bakıldığında, 'galibin barışı' felsefesi, adalet kavramının olaylarla nasıl bağlantılı olarak yorumlandığını gösterir. Örneğin, Nuremberg ve Tokyo Mahkemeleri'nde, İkinci Dünya Savaşı'nda yenilen devletlerin vatandaşları yargılanırken, galip devletlerin vatandaşları aynı suçlara rağmen yargılanmamıştır. Bu, galibin adaleti olarak değerlendirilmiştir ve çoğu zaman galip devletlerin kendi yaptıklarını meşrulaştırma eğilimini yansıtmıştır (Topal, 2005, s. 85).

3. Uluslararası İlişkiler ve Etnik Çatışmaların Dönüştürülmesi

Literatürde çatışma yönetimi, çatışma çözümü ve barış çalışmaları gibi kavramlar arasında bir uzlaşma olmamakla birlikte, bu terimlerin kullanımı Uluslararası İlişkiler teorileriyle olan yakınlıkları açısından eleştirilmektedir (Akyeşilmen, 2015; Wallenstein, 2006). Özellikle, "çatışma yönetimi" kavramı, kavramsal olarak neorealist bir bakış açısını yansıttığı şeklinde eleştirilere maruz kalmaktadır. Kevin Avruch, realist bir bakış açısından çatışma yönetiminin doğrudan devletlerarası silahlı çatışmalarla ilgilendiğini ve çatışmanın sonlandırılmasını hedeflediğini belirtir (Avruch, 2009, s. 246). İdealistler ise genellikle "çatışma çözümü" terimini kullanır. Bu yaklaşım, bir arada yaşamakta zorlanan toplumların uyumlu bir şekilde yaşamasını sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesine odaklanır (Azem, 2005, s. 5).

Çatışma yönetimi ve çatışma çözümü terimleri üzerine yapılan tartışmalar, bu iki kavramın birbirinden farklı süreçler olduğunu öne sürmektedir. Çatışma yönetimi, birçok farklı disiplinden beslenen bir alan olarak varlığını sürdürmektedir ve bu alanda çalışanlar için "şemsiye kavram" olarak kullanılmaktadır. Çatışma çözümü ve çatışma dönüşümü kavramlarını da içinde barındırdığı iddia edilmektedir (Azem, 2005, s. 5). A. Richard Posthuma (2012) ve Nuno R. Garoupa ile Jo~ao E. Gata (2002) gibi isimler "çatışma yönetimi"ni şemsiye kavram olarak kullanırken; Eileen Babbitt (2001) ve Stanford Siver (2005) "çatışma çözümü"nü şemsiye kavram olarak kabul etmektedir (Akyeşilmen, 2013, s. 31).

Çatışma yönetimi kavramını tartışmalı hale getiren, bu alandaki çalışmaların analiz eksikliği ve teorik çalışmaların azlığıdır. Bu durum, çatışma yönetimi disiplininin çatışmayı çözüme ve dönüştürme kavramlarıyla beraber anılmasına sebep olmaktadır (Azem, 2005, s. 8). İlk önemli çalışmalardan biri Ian Lustick'in "*Unsettled States, Disputed Lands: Britain and Ireland, France and Algeria, Israel and*

the West Bank–Gaza" adlı eseridir. Bu eser, teori ve pratiği bir araya getirmiştir. Türkiye'de ise bu bağlamda çatışma yönetiminin teori ve pratiğini içeren "*Barışı Konuşmak*" kitabı, farklı çatışma örneklerini kuramsal zeminlerle ele alarak, teori ile pratiğin uyumunu araştırmıştır (Akyeşilmen, 2013).

Çatışma yönetimi disiplini, interdisipliner bir özellik taşımakta ve insanın var oluşu, ekoloji, ekonomi, siyaset gibi çevrelerle etkileşimi düşünüldüğünde, dünya üzerindeki paylaşım sorunları çatışma yönetiminin ontolojik problemlerinin başında gelmektedir. Bu bağlamda çatışmalar, tarafların varoluş mücadelesi olarak görülmekte ve bu durum çatışma yönetimi kavramının neorealist unsurlar taşıdığı eleştirilerine yol açmaktadır. Soğuk Savaş döneminde yaşanan Küba Krizi ve detant dönemi gibi örnekler, çatışma yönetiminin devlet merkezli gelişimine işaret etmektedir. Çatışma yönetimi disiplini, realist ve neorealist teorilerle olan yakın ilişkisi nedeniyle, devletler arası çatışmaların yönetimi olarak yorumlanabilir (Boudreau, 2009, s. 139, 136). Bu perspektifin çatışma yönetimi kavramına katkısı, realist ve diğer teorik bakış açılarıyla zenginleştirilerek değerlendirilmelidir.

Soğuk Savaş Sonrası dönemde, çatışmaların çoğu iki devlet arasında değil, bir devlet içinde farklı toplumlar arasında meydana gelmiştir. Bu bağlamda, Huntington'ın "*Medeniyetler Çatışması*" tezi eleştirilmelidir. Huntington, medeniyetlerin birbiriyle savaşıcağı fikrini ileri sürerken, neorealizmin örtülü bir şekli Soğuk Savaş Sonrası döneme taşıdığını öne sürmüştür. Huntington, medeniyetleri bireyden bağımsız birer olgu olarak ele alırken, realistler gibi çatışmayı iki ana aktör üzerinden tanımlamıştır. Ancak post-modern bir bakış açısıyla realistlere yapılan eleştiride, realistlerin çatışmaların ortaya çıkışında bireyin rolünü göz ardı ettiği ve Soğuk Savaş Sonrası'nda bireyi yeterince dikkate almadıkları iddia edilmiştir. Örneğin, Julian Assange'ın Wikileaks belgelerini ifşa ettikten sonra Londra'daki Ekvador Büyükelçiliği'ne sığınması, İngiltere, ABD ve Ekvador arasında uluslararası bir krize neden olmuştur (Caselli, 2013).

Davranışsalılar, çatışma yönetimi disiplinini bir alt dal olarak değerlendirirken, çatışma çözümüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. 1945 sonrası davranışsalı çalışmalar, çatışma yönetimi disiplininin temel başlıklarından biri olmuş ve Richardson ile Wright gibi isimler, çatışma çözümünün uluslararası ilişkilerde bir alt disiplin olarak kabul edilmesine katkı sunmuşlardır (Özlük, 2008, s. 384). Ancak, Soğuk Savaş Sonrası'nda makro boyutlu savaflara odaklanılırken, mikro boyutlu çatışmaların meydana gelebileceği öngörülememiştir. Bu dönemde yapılan ampirik çalışmalar çatışmaların normatif yönlerini gözden kaçırmıştır.

Normatif teori, özellikle Soğuk Savaş Sonrası'nda uluslararası ilişkilerde etkisini artırmıştır. Geçmişte bilimsel olmadığı gerekçesiyle eleştirilen normatif teori, çatışmaların nedenleri üzerine neorealist ve liberal yaklaşımlarla karşılaştırıldığında farklı bir perspektif sunmaktadır. Örneğin, demokratik rejimlerin birbirleriyle savaşmayacağı liberal teorisine karşın, realistler devletler arası tehditleri savaşların ana sebebi olarak görmekte, ancak bu yaklaşım iç savaşların nedenlerini açıklamada yetersiz kalmaktadır (Akyeşilmen, 2014, s. 189). Bu bağlamda çatışma yönetimi disiplini, çatışmaları önleme ve dönüştürme konusunda normatif teoriden yararlanarak önemli katkılarda bulunmuştur.

Savaş sonrası toplumların karşılaştığı en büyük sorunlardan biri, sosyal düzende insan haklarının uygulanıp uygulanamamasıdır (de Dardel, 2006, s. 58). Bu bağlamda, normatif teori çatışma yönetimi disiplinine, insan hakları ve adalet perspektifleri açısından önemli katkılarda bulunmaktadır. Uluslararası toplum için olumlu örnekler arasında, Kosova'da etnik temizlik girişimlerinin önüne geçilmesi bulunmaktadır (Pantev, 2006, s. 113). Neorealist ve Neoliberal, yani pozitivist metodların temsilcileri, Alexander Wendt'in deyiimiyle çatışmalara "az sosyalleşmiş" bir bakış açısıyla yaklaşırken, inşacılar dünya siyasetindeki gelişmelerin sosyal yollarla inşa edildiğini iddia etmektedir (2012, s. 18). İnşacıların bu bakış açısı, çatışma yönetimine daha fazla katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

Wendt, sosyal teoriyi tartışırken, teorisinin başlangıç ve eleştiri noktasını Waltz'ın yapısal analizine dayandırmaktadır. Wendt, uluslararası siyasette anarşik düzen ilişkisine fazla önem verildiğini ve bunun sorunlu olduğunu belirtir (2012, s. 21). Çatışma yönetimi disiplininde, Waltz'ın anarşik düzen varsayımını kullanarak barışı açıklamak zor olabilir. Wendt'e göre, devletler "self-help" varsayımıyla hareket ederken, işbirliği yapma kapasiteleri de bulunmaktadır. Örneğin, Kuzey İrlanda sorununun çözümünde ABD, İngiltere, İrlanda ve Kuzey İrlanda arasında barışı sağlamak için işbirliği yapılmıştır (Demokratik Gelişim Enstitüsü, 2013).

Wendt, Waltz'ın görüşlerini eleştirmekte ve bu eleştirilerle çatışma yönetimi disiplini için yeni bir alan açmaktadır. Devletlerin davranışlarını yalnızca maddi güç dağılımı ve çıkarlarla açıklamanın yetersiz olduğunu, uluslararası sosyal hayatın karakterinin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır (2012, s. 38). Uluslararası sistemde güç paylaşımı sonucunda devletler arasında rekabet yaşanmaktadır. Fakat devletler kendi iç yapıları bakımından iktisadi söylemlerle "tröst" bir yapıya sahiptir. Devletlerin iç yapılarında, özellikle demokratik geleneğe sahip olmayanlarda, güç dağılımında adaletsizlikler gözlemlenebilmektedir. Bu durum, devletlerin sosyal kimlikleri ve beklentilerinin iç çatışmalara yol açabileceğini göstermektedir (Wendt, 2012, s. 94).

Wendt ayrıca rasyonel seçim teorisini eleştirmektedir. Rasyonel seçim teorisi, ulus devlet içinde bir araya gelen unsurların bunu rasyonel bir seçenek olarak yaptığını varsayar. Ancak, etnik grupların aynı çatı altında yaşarken silahlı çatışmaya girmesi, rasyonel seçim teorisiyle açıklanamamaktadır. Bu teori, sosyal etkileşimi göz ardı eder. Çatışma yönetimi disiplininde rasyonalist söylem, çoğunlukla oyun teorileri aracılığıyla teorileştirilmiştir. Bu teoriler, aktörlerin kararlarını sadece çıkar kavramına dayanarak verdiğini öne sürer. Wendt, insanların devletler gibi değil, devletlerin insanlar gibi hareket ettiği önermesini eleştirir (2012, s. 189). Çatışma yönetimi disiplininin karar verme süreçlerinde sosyal etkileşimin önemini göz ardı etmemesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda Wendt'e göre çatışma yönetimi disiplininin gelişimi için teorik tartışmaların artması gerekmektedir. Çatışma yönetimi disiplininin ontolojisi, devlet merkezli olmaktan ziyade, toplum merkezli olmalıdır (Galtung, 2009, s. 514). Bu, çatışma yönetimi disiplinine katkı sunacak en önemli katkılardan biri olarak görülmektedir. Wendt, idealizmin yanı sıra sosyal yapısalcılığı da içeren bütüncül bir bakış açısının benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır (2012, s. 179).

Geleneksel yaklaşımlarda çatışmalar genellikle olumsuz bir fenomen olarak görülmüş ve şiddet, yıkım, mantıksızlık gibi terimlerle eş anlamlı olarak ele alınmıştır. Ancak davranışsal görüş, tüm grup ve örgütlerde çatışmanın doğal ve kaçınılmaz olduğunu kabul eder. Bu anlayışa göre, çatışma kötü bir olgu değildir; ancak sürecin etkin bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Yönetilen çatışmalar olumlu sonuçlar doğurabilir. Davranışsal görüş, çatışmanın özünde var olan farklılıkları vurgular ve çatışmanın otorite kullanılarak ortadan kaldırılması, farklılıkların yok edilmesi anlamına gelecektir. Ancak etkili bir çatışma yönetimi, farklılıkların bir arada yaşamasını sağlayabilir (Atiker, 2006, s. 2; Akyeşilmen, 2014, s. 19).

Çatışmanın yönetimi, çatışmanın iyi veya kötü bir olgu olarak algılanmasına yardımcı olabilir. Çatışma, sistemin yetersizliklerini gösterir ve formel değişikliklerin gerçekleşmesine olanak tanır. Bu nedenle çatışma, bireysel, toplumsal, kültürel ve siyasi değişimin bir itici gücü olabilir. Çatışma ne tamamen kötüdür ne de yokluğu tamamen iyidir; zira baskı altındaki uluslar göreceli barış içinde yaşayabilirler ancak bağımsızlık şansları olmayabilir (Mitscherlich, 1996, s. 255).

Çatışmanın yapısal sebepleri ve kök sebepleri arasındaki ayrım, çatışmanın sebeplerinin sistemli bir şekilde ele alınmasını sağlar. Çatışmayı "yıkıcı" veya "yapıcı" olarak nitelendirmek, çatışmayı tetikleyen sebeplerin yeterince dikkate alınmadığı anlamına gelebilir. Önemli olan, çatışmanın taraflarının isteklerinden gönüllü olarak mı yoksa zorunlu olarak mı vazgeçtikleridir. Zorunlu vazgeçişler, çatışmanın yıllar içinde yeniden ortaya çıkmasına sebep olabilir (Jeong, 2008, s. 12).

Eğer çatışmanın sebepleri ekonomik veya sosyal statü ile ilgiliyse, çatışmanın uzlaşmayla sonuçlanması daha olasıdır. Ancak, çatışma değerlerle ilgiliyse, sona erme ihtimali düşer. Değer tabanlı çatışmalar, tarafların daha da kutuplaşmasına ve egemen gücün, diğer tarafı sistem dışında tutmaya yönelik ekonomik ve sosyal önlemler almasına neden olabilir. Kuzey İrlanda'da uzlaşma sağlanana kadar Protestanların devlet kademelerindeki ağırlığı artarken, Katoliklerin ağırlığı azalmıştır. Bu, çatışmanın sadece ekonomik ve sosyal sorunlardan kaynaklanmadığını, aynı zamanda "değer" ve "kimlik" kaygılarının da etkili olduğunu göstermektedir.

Güvenlik kavramının genişlemesi, çatışma yönetiminin öne çıkmasına yardımcı olmuştur. Soğuk Savaş Sonrası dönemde, güvenlik sadece silahlı çatışmanın sona erdirilmesi anlamına gelmemekte, siyasi, ekonomik ve sosyal hakların garanti altına alındığı bir yapı inşa edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak çatışma yönetimi safhalarında "demokrasi açığı" eleştirileri de mevcuttur. Dış müdahalelerin fazlalığı, güvenlik reformlarının sağlıklı şekilde yürütülmesini engelleyebilir ve çatışmaları daha da derinleştirebilir (Pantev ve Petkov, 2006, s. 133).

4. Çatışmanın Yapısal ve Kök Sebepleri

Çoğu zaman barışın güvencesinin silahlar olduğu argümanı benimsenmiş, şiddet toplumsal denetim ve toplumu ikna etme aracı olarak kullanılmıştır. Bu durum, şiddetin içerisinde keyfilik öğesini barındırdığının bir göstergesi olarak kabul edilir (Arendt, 1996, s. 15). Batı, terörü ölçsüz şiddet olarak tanımlarken, terörizmi bir hastalık olarak görmesine rağmen genellikle tedavi yöntemi önermemekte, IRA, ETA gibi örgüt üyelerini hasta olarak kabul etmektedir (Somersan, 1996, s. 43-47). Terörizmin bir hastalık olarak teşhis edilmesine karşın, şiddetin amacının ekonomik çıkar mı, yoksa başka bir şey mi olduğu sorgulanmaktadır. Ancak bu bağlamda, şiddetin bilinçli bir eylem olabileceği ve millî hassasiyetlerin şiddeti¹ meşrulaştırma aracı olarak kullanılabilceği gözden kaçırılmaktadır (Lorenz, 1996, s. 170). Albert Camus, “yok etme eyleminde bile bir doğru yol ve yanlış yol olduğunu, her şeyin bir sınırı olduğunu” belirterek, şiddet eyleminin haklı bir sebebe dayanmadığı sürece doğru olamayacağını vurgular. Camus, bir anlamda, şiddetin de kendi içinde bir ahlaki yapıya sahip olması gerektiğini vurgular (Coady, 1996, s. 272).

Şiddetin kullanımı, özellikle devletlerin ordu sistemine geçişiyle yakından ilişkilidir. Örneğin, Amerikan ve Fransız Devrimleri, daha iyi eğitilmiş orduların gelişimine öncülük etmiştir. Bu, daha kalabalık fakat iyi silahlı birliklere sahip olmayan nüfusların, daha az nüfuslu fakat iyi eğitilmiş ordular tarafından egemenlik altına alınmasına yol açmıştır. Ancak, kalabalık nüfuslu milletlerin daha az nüfuslu egemen güçlere karşı ayaklanmaları, iç savaş kavramının literatüre girmesine neden olmuştur (Engels, 1996, s. 175). Örneğin, ilk iç savaş olarak adlandırılan Amerikan İç Savaşı'nda, nitelik açısından iktidara sahip Kuzey'e karşı Güney'in ayaklandığı görülmüştür (Şenel, 1993, s. 146).

Johan Galtung, yapısal, kültürel ve doğrudan olmak üzere üç şiddet türünden bahseder. Doğrudan şiddet genellikle insanlar arasında öldürme ve baskı şeklinde ortaya çıkar. Yapısal ve kültürel şiddet ise doğrudan görünmeyebilir. Kültürel şiddet, yapısal şiddeti meşru kılmak için kullanılabilir ve çeşitli sembolik boyutları içerir. Toplumların kurumlarında işlenen eşitsizlikler ve ayrımcılıklar yapısal şiddet olarak tanımlanır (Ascenso, 2014, s. 32-35). Heilderberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü, şiddet içermeyen çatışma türlerini görünmez çatışma (*latent conflict*) ve görünür çatışma (*manifest conflict*) olarak iki kategoriye ayırır.² Görünmez çatışma, ahlaki şiddeti ifade ederken, her çatışma birikim sürecinden sonra görünür hale gelir. Tarafların birbirlerinden rahatsızlık duyması gizli çatışma olarak tanımlanabilirken, bu rahatsızlıkların eylemlere ve söylemlere dökülmesi görünür çatışma olarak tanımlanır (Akyeşilmen, 2013, s. 26).

Çatışmanın şiddet içermeye başladığı dönem, genellikle kriz olarak adlandırılır. Staven Fink, bu dönemi istikrarsız bir süreç olarak tanımlarken; Umberto Eco, yıkıma yol açan bir dönüşüm süreci olarak görür (Yılmaz, 2003, s. 1-3). Kriz, siyasal sistemdeki tıkanıklıkların toplumsal yansımaları olarak da görülebilir. Özellikle devlet yönetimine halkın sınırlı katılımı veya temsil sorunları, iktidarın baskı ve şiddetle cezalandırma yoluna gitmesine ve bu durumun çatışmaları derinleştirmesine neden olabilir (Yılmaz, 2003, s. 15; Ergüden, 1996, s. 109). Bu bağlamda, bir veya daha fazla tarafın şiddete başvurmasıyla yoğunlaşan bir durum olarak kriz tanımlanabilir (Akyeşilmen, 2013, s. 28). Şiddetli bir kriz süreci, genellikle tarafların şiddeti kabullenmesi ve bu süreçte belirleyici bir güç haline gelmesi anlamına gelir (Akyeşilmen, 2013, s. 28). Bu süreçte şiddet kullanan aktörler, kendilerini topluma kabul ettirme çabası içindeyken, toplumda hızlı bir militarizasyon başlayabilir.

¹Şiddet kavramının tartışmalı doğası, kelimenin kazandığı anlamın karmaşıklığıyla ilgilidir. Violence (şiddet) kelimesinin etimolojik kökeni, kelimelerin yarattığı anlam karmaşasına katkıda bulunur. İngilizce ve Fransızca'da aynı şekilde yazılsa da, farklı derinliklerde anlamlar taşır. İngilizce'de "şiddet", genellikle doğrudan fiziksel şiddeti ve yasa dışı haksızlığı ifade ederken, Fransızca'da birisinin rızasını sağlamak için baskı uygulamak anlamına da gelebilir. Detaylı bilgi için bkz: (Somersan, 1996, s. 48).

² Wilmot ve Hocker'a göre, çatışmaları tanımlamanın üç ana unsuru bulunmaktadır: i) en az iki taraf arasında bir tür açık mücadele yaşanmalıdır. ii) bu mücadelede taraflar arasında aslında karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur. iii) taraflar birbirlerinden tehdit algılamalıdır. Çatışmanın ortaya çıkmasına sebep olan koşulların varlığı ise "potansiyel çatışma" olarak adlandırılır. Algılanan çatışma, tarafların gruplar arası farklılıkların farkına vardığı ve bu farklılıkların bir çatışma kaynağı olarak görüldüğü aşamadır. Bu noktada, taraflar kendi çatışma senaryolarını oluşturur. Tarafların yazdığı senaryolar, yanlış algılamalar sonucunda tarafların tutumlarını değiştirir. Detaylı bilgi için bkz: (Akyeşilmen, 2013, s. 21).

Savaş ise şiddetli krizin bir üst safhası olarak kabul edilir ve şiddetin kurumsallaşmış hali olarak görülür. İnsanlık tarihinde savaşlar, kazananın kaybedenin kaynaklarını ele geçirme fırsatı sunar ve genellikle efendi-esir sınıflamasının en ileri boyutunu temsil eder (Archer ve Gartner, 1996, s. 247). Çatışma yönetimi, bu sınıflamayı önlemeyi ve etnik çatışmaların dönüşümünü sağlamayı amaçlar (Erten ve Ardalı, 1996, s. 157-158). Eşit olmayan kaynak dağılımı, çatışmaların ana sebeplerinden biridir ve toplumun bazı kesimlerinin tercihleri, diğerlerine zarar verebilir. Örneğin, Sri Lanka'da Sinhalese Only Bill yasası, Sinhalese çoğunluğunun dilini egemen kılmaya çalışırken, Tamil halkı üzerinde dilin yasaklanmış algısını yaratmış ve olumsuz etkilenmelerine neden olmuştur (Jeong, 2008, s. 11).

Özetle çatışmaların yapısal nedenleri arasında tarihsel miras, etnik, dinsel ve dilsel farklılıklar, dominant etnik grupların üst kimliği, militarist zihniyetin toplumlarda yüksek olması gibi faktörler bulunurken; kök sebepleri ise siyasi karışıklık ve yönetim zayıflığı, ekonomik faktörler ve sosyal nedenler, çevresel faktörler, kültürel ve algısal farklılıklar olarak sıralanabilir (Bağcı, 2013, s. 9). Tarihsel olarak düşmanlık içinde olan devletlerin veya etnik grupların çatışması, genellikle daha kolay olabilir. Komşu ülkelerin çatışmalar üzerindeki etkisi de bu yapısal sebepler arasında yer alabilir. Örneğin, Bask Sorunu'nun gelişiminde Fransa'nın rolü veya Hindistan'ın Tamil Kaplanları'nı desteklemesi gibi (Werstein, 1969, s. 25, 148; Çınar, 2014, s. 96).

Etnik çatışmaların yapısal sebepleri arasında, etnik ve dilsel farklılıkların keskinliği ve bunun sonucunda toplumlar arası sosyal geçişkenliğin azalması önemli bir yer tutmaktadır. Devlet içerisinde dominant bir etnik grubun var olması, diğer etnik grupların sistemden dışlanmasına yol açabilir. Örneğin, Kuzey İrlanda'da, Protestanlara kıyasla Katolikler arasında işsizlik oranının daha yüksek olması ve devlet kademelerinde Protestanların daha çok iş sahibi olması, etnik ve dilsel farklılıkların çatışmaları tetikleyici bir unsur olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Honaker, 2011, s. 4). Bu nedenle, devlet içinde etnik ve dilsel farklılıklara sahip grupların fırsat eşitliğine kavuşmaları, yapısal sorunların çözülmesine katkıda bulunabilir.

Etnik ve dilsel çatışmalar, sadece gelişmemiş ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin de sorunudur. Örneğin, Uluslararası Af Örgütü'nün raporuna göre, 1978 yılı itibariyle Philadelphia eyaletinde idam cezasına çarptırılan siyahların sayısı, beyazların sekiz katıdır. 1980'li yıllarda, özellikle siyahların yargılama sürecinde jürilerin çoğunlukla aleyhlerine karar vermesi eleştiri konusu olmuştur. Georgia eyaletinde, 1983 yılında idam edilen 12 siyah mahkûmun 6'sı için, jürideki bütün beyazlar idam yönünde oy kullanmıştır. 1998 yılında, ölüm cezası veren 1838 jüri üyesinden yalnızca 22'si siyah, 22'si ise Latin Amerikalıdır (BİL TES, 1998, s. 235-237). 1961 yılında Başkan Kennedy, tüm Amerikan vatandaşlarının ırksal ayrımcılığa maruz kalmadan iş bulabilmesi ve eşit istihdam fırsatına sahip olması amacıyla bir komite kurmuştur. ABD'deki beyazlar ve siyahlar arasında meydana gelen yapısal sorunlar, yapısal reformlar neticesinde zamanla asgari düzeye inmiştir.

Çatışmanın yapısal sebeplerinden bir diğeri de, toplumlar arasında yerleşmiş olan militarist kültürdür. Militarist zihniyetin toplumlarda canlı olması, çatışmanın tehlikeli boyutlara ulaşmasında belirleyici olabilir. Örneğin, Balkan ülkelerinin stratejik kültürleri çatışmacı ve militarist eğilimli olduğundan, bu devletler arasındaki sorunların çözümünde şiddetin kullanılması kolaylaşmaktadır. Bosna Hersek Savaşı, militarist zihniyetin³ güçlü olan tarafın daha saldırgan politikalar geliştirebileceğinin bir örneği olarak kabul edilebilir (Lee, Perl ve Woehrel, 1998, s. 8).

Siyasi karışıklık ve yönetim zayıflığı, hizmetlerin yetersiz sağlanmasına neden olabilir. Siyasi otoritedeki aksaklıklar, hukukun üstünlüğünü zedeleyebilir ve dışlayıcı millî ideolojilerin hukuksal zemin bulmasına yol açabilir. Hukuksal adaletsizliğin sürekli hale gelmesi, etnik çatışmaların yaşandığı ülkelerde ayrımcı siyasi kurumların oluşmasına neden olabilir. Devlet yönetiminde kontrolü elinde bulunduran etnik grubun, askerî ve kolluk kuvvetlerinde de üstünlük sağlama çabası, toplumlar arası ayrımcılık algısını artırabilir.

³ Bosna Savaşı'nın başladığı dönemde Sırpların yaklaşık 100.000 kişilik bir ordusu, Hırvatların 15.000 kişilik bir ordusu ve Müslümanların ise 3.500 kişilik bir ordusu bulunmaktaydı. Bkz: (Osmançavuşoğlu, 2000, s. 25).

Sosyo-ekonomik nedenler⁴ de toplumsal ayrışma ve çatışmayı tetikleyen diğer kök sebepler arasındadır. Etnik grup üyelerinin ekonomik ihtiyaç ve taleplerinin karşılanamaması, etnik çatışmaların artmasına neden olabilmektedir. Bir ülkede belli bir etnik gruba üye olan halkın daha iyi sosyal statüye sahip olması, diğer etnik grupların sistemden dışlanmasına yol açabilir. Yüksek işsizlik oranları ve sermayeye ulaşmada ayrımcı politikalar, ülke içinde huzursuzluğu artırabilir. Ekonomik istikrarsızlık ve artan işsizlik, toplumların birbirlerini sorunun kaynağı olarak görmelerine neden olabilir ve bu durum çatışmanın toplum tabanında yayılmasına sebep olabilir (Galtung, 2004, s. 53).

Çatışmaların kök sebepleri arasında çevresel faktörler önemli bir yer tutar. Doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin adaletsiz kullanımı iç istikrarı olumsuz etkileyebilir. Özellikle, kaynakları kontrol eden kesimin bu gelirlerden yeterince yararlanmaması çatışmaların çıkmasına neden olabilir. Örneğin, değerli madenler, enerji kaynakları veya sermayeyi kontrol eden bölgeler, bu gelirleri ülkenin diğer bölgeleri ile paylaşmak istemeyebilir. Bu durum, çatışmayı tetikleyebilir. İspanya'da Katalonya bölgesinin bağımsızlık isteği de, bölgesel sermayesini diğer bölgelerle paylaşmama arzusundan kaynaklanmaktadır (Kurubaş, 2006, s. 253).

Kültürel ve algısal sebepler de çatışmaların ortaya çıkmasına yol açabilir. Örneğin, devlet inşa sürecinde üst kimlik vasıtasıyla yönetimi ele geçiren etnik gruplar, diğer etnik grupların kültürel unsurlarının devamını engelleyici adımlar atabilir. Kuzey İrlanda'da, Protestan üst kimliği altında, Katoliklerin kültürel ihtiyaçlarının Protestanlar kadar öncelikli görülmemesi, farklı olanı eşit görmeme durumuna dönüşebilir. Bu süreç, iktidardaki kesimin diğer grupların din ve vicdan hürriyetini kısıtlaması veya kültürel ayrımcılık uygulaması gibi farklı şekillerde kendini gösterebilir.

5. Sonuç

Çatışmanın her aşamasında rehabilitasyonun oynadığı rol, sadece bireysel ve toplumsal iyileşmeyi teşvik etmekle kalmayıp, aynı zamanda geniş çapta toplumsal dönüşümü ve barışçıl bir ortamın inşasını da desteklemektedir. Bu çalışma, çatışmaların nasıl yönetileceği ve dönüştürüleceği üzerine odaklanarak, rehabilitasyon süreçlerinin çatışmaları nasıl etkileyebileceğini ele almıştır. Çatışmaların yapıcı potansiyelleri üzerinde durulmuş ve rehabilitasyonun çatışma sonrası toplumlar için sürdürülebilir barış ve adaleti nasıl sağlayabileceği tartışılmıştır.

Çatışmayı dönüştürme sürecinde rehabilitasyonun özellikle iki ana problemle karşı karşıya olduğu görülmektedir. İlki, uluslararası sistemde yeterli düzeyde dönüşümün sağlanamamasıdır. Çatışma dönüştürme sürecinin dinamik ve değişime açık olması, etkin bir rehabilitasyon süreci için zorluklar yaratmaktadır. İkinci sorun ise, çatışmayı dönüştürme sürecinde insan faktörünün oynadığı önemli roldür. Çatışmadan zarar görmüş toplumların rehabilitasyonu, insan haklarına saygı, çatışma çözümü ve sivillerin haklarının korunması gibi birçok sorunun cevabını vermektedir. Dolayısıyla, çatışma sonrası rehabilitasyon sürecinin başarısı, sadece stratejik planlamalar ve politik irade ile değil, aynı zamanda toplumların katılımı ve çatışmaların kök nedenlerine yönelik kapsamlı tedbirlerle de doğrudan ilişkilidir. Bu yönüyle rehabilitasyon, barışçıl ve istikrarlı toplumların inşası için vazgeçilmez bir araç olarak kalmaya devam edecektir.

Çatışmanın çözümüne yönelik modern yaklaşımlar, daha bütüncül ve çok boyutlu stratejiler önermektedir. Bu yaklaşımlar, çatışma süreçlerinin sadece belirli anlarını değil, çatışmanın kökenlerini ve devam eden etkileşimlerini de kapsar. Örneğin, Galtung'un (1996) barış teorisinde 'yapısal şiddet' kavramı, çatışmaların sadece açık çatışma dönemlerinde değil, aynı zamanda barış zamanlarında da devam eden eşitsizlikler ve adaletsizliklerle bağlantılı olduğunu vurgular. Bu tür bir yapısal analiz, çatışma çözüm stratejilerinin sadece acil durumları değil, aynı zamanda uzun vadeli sosyal adalet ve eşitlik sorunlarını da ele almasını gerektirir.

Sonuç olarak, çatışma yönetimi disiplini, sadece uluslararası ilişkiler teorisiyle değil, aynı zamanda sosyoloji, psikoloji ve hukuk gibi diğer disiplinlerle de kesişen, çok disiplinli bir alan olarak gelişmeye devam etmektedir. Bu disiplinlerarası yaklaşım, çatışmaların daha iyi anlaşılmasını ve daha etkili çözüm stratejilerinin geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu süreç, sadece akademik bir çaba değil, aynı zamanda geniş kitlelerin katılımıyla toplumsal bir dönüşümü de içermektedir. Bu bağlamda çatışmaların

⁴ Johan Galtung, çatışma konusunda sosyal psikolojik sebeplere odaklanırken, Muzaffer Şerif'in çalışmalarından büyük ölçüde yararlanmıştır. Bkz: (Onursal, 2013, s. 46).

çeşitli boyutları arasındaki etkileşimler göz önünde bulundurularak, daha kapsamlı ve bütüncül çözüm stratejileri geliştirilebilir.

Açıklama

Bu çalışma, Yusuf Çınar tarafından 2016 tarihinde kaleme alınan “Çatışmayı Dönüştürme Safhasında Rehabilitasyon Süreci: Kuzey İrlanda Örneği” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Kaynakça

- Akay, A. (1996). Şiddetin Bağlamından Çıkmak Üzere. *Cogito*, (6-7), 432-437.
- Akyeşilmen, N. (2013). Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz. İçinde N. Akyeşilmen (Ed.), *Barışı Konuşmak*. ODTÜ Yayınevi.
- Akyeşilmen, N. (2015). Çatışma Analizi: Hak-Temelli Stratejik Bir Barış Modeli Çerçevesi. İçinde E. Efeğil & E. Pakin Albayrakoğlu (Eds.), *Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri*. Gündoğan Yayıncılık.
- Archer, D., & Gartner, R. (1996). Barış Dönemi Kayıpları: Savaşa Katılmayanların Şiddet İçeren Davranışlarında Savaşın Etkisi. *Cogito*, (6-7), 237-252.
- Arendt, H. (1996). Şiddet Üzerine. *Cogito*, (6-7).
- Ascenso, S. (2014). *Barış Eğitimi Yayınlştırma Metodolojiler, Yaklaşımlar ve Vizyonlar Uygulama Kılavuzu*. Life Learning Programme.
- Atanasov, P. (2006). The Progress of the ‘Ohrid Process’ in Macedonia. İçinde J.-J. de Dardel, G. Gustenau, & P. Pantev (Eds.), *Post-Conflict Rehabilitation Lessons from South East Europe and Strategic Consequences for the Euro-Atlantic Community*. National Defence Academy and Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence in co-operation with PFP Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes.
- Avruch, K. (2009). Culture Theory, Culture Clash, and the Practice of Conflict Resolution. İçinde D. J. D. Sandole-Staroste & J. Senehi (Eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolutions*. Routledge.
- Babbitt, E. (2001). Conflict Resolution as a Field of Inquiry: Practice Informing Theory. *International Studies Review*, 13, 46-57.
- Bar-Tal, D., & Bennink, G. H. (2004). The Nature of Reconciliation as an Outcome and as a Process. İçinde Y. Bar-Siman-Tov (Ed.), *From Conflict Resolution to Reconciliation* (pp. 11-83). Oxford University Press.
- BİLTES. (1998). *World Report Racism*. Intermedia.
- Boudreau, T. E. (2009). Human Agonistes: Interdisciplinary Inquiry into Ontological Agency and Human Conflict. İçinde D. J. D. Sandole-Staroste & J. Senehi (Eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolutions*. Routledge.
- Byrne, S., & Senehi, J. (2009). Conflict Analysis and Resolution as a Multidiscipline: A Work in Progress. İçinde D. J. D. Sandole-Staroste & J. Senehi (Eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolutions*. Routledge.

- Caselli, I. (2013, June 17). Wikileaks Editörü Assange'ı neler bekliyor? *BBC*.
- Coady, C. A. J. (1996). Terörün Ahlakı. *Cogito*, (6-7).
- Cüceloğlu, D. (2014). *İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları*. Remzi Kitabevi.
- Çınar, Y. (2014). *Tamil Sorunu, Tarihsel Gelişim, Çatışma Süreci ve Çözüm*. Hükümdar Yayınları.
- de Dardel, J.-J. (2006). Human Rights as a Fundamental Standard of Post-Conflict Rehabilitation. J.-J. de Dardel, G. Gustenau, & P. Pantev (Eds.), *Post-Conflict Rehabilitation Lessons from South East Europe and Strategic Consequences for the Euro-Atlantic Community*. National Defence Academy and Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence in co-operation with PfP Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes.
- Demokratik Gelişim Enstitüsü. (2013). *Hayırlı Cuma Anlaşması*. Demokratik Gelişim Enstitüsü.
- Engels, F. (1996). Tarihte Şidetin Rolü. *Cogito*, (6-7).
- Ergüden, I. (1996). Örnek Bir Şiddet Mekânı: Hapishane. *Cogito*, (6-7).
- Erler Bayır, Ö., & Sarı, Ö. S. (2015). Quinc Wright. İçinde E. Büyükkakıncı (Ed.), *Savaş Kuramları*. Adres Yayınları.
- Erten, Y., & Ardalı, C. (1996). Saldırganlık, Şiddet ve Terörün Psikososyal Yapıları. *Cogito*, (6-7).
- Galtung, J. (2004). *Transcend Transform: An Introduction to Conflict Work*. Pluto Press.
- Galtung, J. (2009). Toward a Conflictology: the Quest for Transdisciplinarity. İçinde D. J. D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste, & J. Senehi (Eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*. Routledge.
- Gazdag, F. (2006). EU and OSCE Approaches to Post-Conflict Rehabilitation. İçinde J.-J. de Dardel, G. Gustenau, & P. Pantev (Eds.), *Post-Conflict Rehabilitation Lessons from South East Europe and Strategic Consequences for the Euro-Atlantic Community* (pp. 62-85). National Defence Academy and Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence in co-operation with PfP Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes.
- Hamad, A. (2005). The Reconceptualisation of Conflict Management. *Peace, Conflict and Development: An Interdisciplinary Journal*, 7.
- Honaker, J. (2015). Unemployment and Violence in Northern Ireland: A Missing Data Model for Ecological Inference. <http://tercer.bol.ucla.edu/papers/ni.pdf>
- Jeong, H. W. (2008). *Understanding Conflict and Conflict Analysis*. Sage.
- Kelman, H. C. (2009). A Social-Psychological Approach to Conflict Analysis and Resolution. İçinde D. J. D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste, & J. Senehi (Eds.), *Handbook of Conflict Analysis and Resolution*. Routledge.
- Kriesberg, L. (2004). Comparing Reconciliation Actions within and between Countries. İçinde Y. Bar-Siman-Tov (Ed.), *From Conflict Resolution to Reconciliation*. Oxford University Press.
- Kurubaş, E. (2006). *Asimilasyondan Tanınmaya Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*. Asil Yayınları.

- Lee, M. M., Perl, R., & Woehrel, S. (2016). Bosnia War Crimes: The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and U.S. Policy. <http://www.fas.org/sgp/crs/row/96-404.pdf>
- Lorenz, K. (1996). Saldırganlığın Spontanlığı. *Cogito*, (6-7).
- Machiavelli, N. (2009). *Prens* (D. Karagöz, Trans.). Doruk Yayınları.
- Mitscherlich, A. (1996). Zulüm Üstüne Savlar. *Cogito*, (Bahar).
- Onursal, B. (2013). *Barış Kültürü ve Eğitimi Çalıştayı*. 21. Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Osmançavuşoğlu, E. (2000). *The Wars of Yugoslav Dissolution and Britain's Role in Shaping Western Policy*. SAM Yayınları.
- Özlük, E. (2008). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Davranışsalcı Paradigmanın Anlamı, Kökeni, Çatışma Çözümlemesi Örneğinde Davranışsalcılığın Katkısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 375-394.
- Pantev, P. (2006). Lessons on Post-War Rehabilitation in South East Europe and by South East Europeans. İçinde J.-J. de Dardel, G. Gustenau, & P. Pantev (Eds.), *Post-Conflict Rehabilitation Lessons from South East Europe and Strategic Consequences for the Euro-Atlantic Community*. National Defence Academy and Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence in co-operation with PFP Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes.
- Pantev, P., & Petkov, V. (2006). Security Sector Governance Issues in Post-Conflict Societies: Concept, Tasks, Experience in South East Europe. İçinde J.-J. de Dardel, G. Gustenau, & P. Pantev (Eds.), *Post-Conflict Rehabilitation Lessons from South East Europe and Strategic Consequences for the Euro-Atlantic Community*. National Defence Academy and Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence in co-operation with PFP Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes.
- Popescu, N. (2006). Post Conflict Rehabilitation in Moldova. İçinde J.-J. de Dardel, G. Gustenau, & P. Pantev (Eds.), *Post-Conflict Rehabilitation Lessons from South East Europe and Strategic Consequences for the Euro-Atlantic Community* (pp. 194-210). National Defence Academy and Bureau for Security Policy at the Austrian Ministry of Defence in co-operation with PFP Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes.
- Posthuma, R. A., Garoupa, N. R., & Gata, J. E. (2012). Conflict Management and Emotions. *International Journal of Conflict Management*, 23.
- Rasler, K., & Thompson, W. R. (2000). Explaining Rivalry Escalation to War: Space, Position And Contiguity In the Major Power Subsystem. *International Studies Quarterly*, 44.
- Sarı, Ö. S. (2015). Manus I. Midlarsky. İçinde E. Büyükkakıncı (Ed.), *Savaş Kuramları* (pp. 822-852). Adres Yayınları.
- Siver, S. (2005). A Process Oriented View of Conflict Resolution. <http://stanfordsiver.net/wp-content/themes/twentyten/pdf/ConflictResolution.pdf>
- Somersan, S. (1996). Şiddetin İki Yüzü. *Cogito*, (6-7).

- Swanström, N. L. P., & Weissmann, M. S. (2005). Conflict, Conflict Prevention and Conflict Management and Beyond: a Conceptual Exploration. *Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program – A Joint Transatlantic Research and Policy Center Johns Hopkins University-SAIS*, Summer 2005.
- Topal, A. H. (2005). Uluslararası Terörizm ve Uluslararası Ceza Mahkemesi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 1(3), 77-92.
- United States Institute of Peace. (2007). *Natural Resources, Conflict, and Conflict Resolution: A Study Guide Series on Peace and Conflict for Independent Learners and Classroom Instructors* (pp. 3-6). United States Institute of Peace.
- Wallensteen, P. (2006). *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System*. Sage.
- Waltz, K. (2009). *İnsan, Devlet, Savaş, Teorik Bir Analiz*. Asil Yayınları.
- Wendt, A. (2012). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. Küre Yayınları.
- Werstein, I. (1969). *The Cruel Years*. Messner Certified Editions.
- Yılmaz, L. (2003). *Siyasal Kültür-Kriz Etkileşimi Çerçevesinde Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları*. Unpublished master's thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi.